అవశేషం

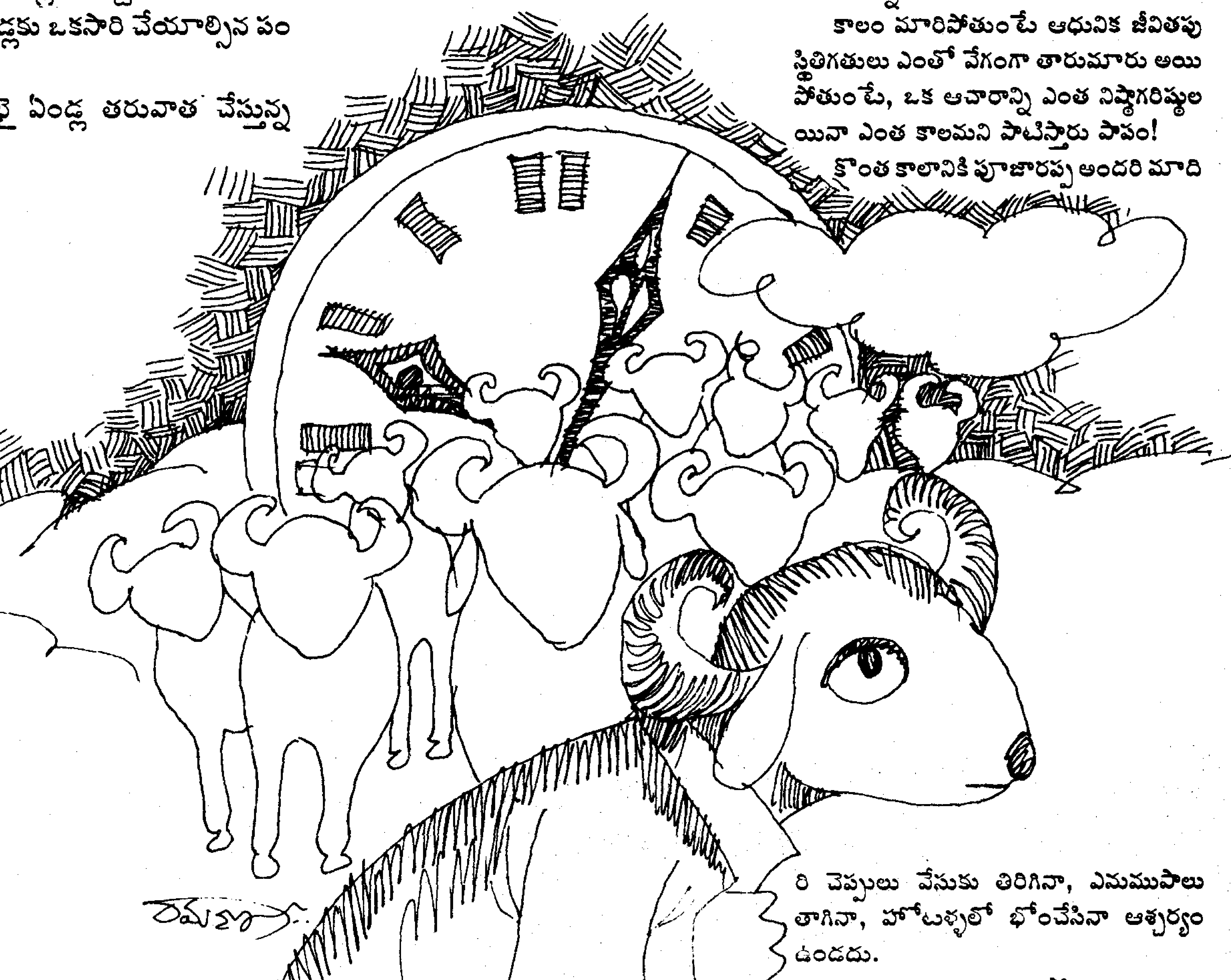

కురవోల్లది పెద్ద పండగ.
పంద్రెండేండ్లకు ఒకసారి చేయాల్సిన పండుగ.
కాని యాభై ఏండ్ల తరువాత చేస్తున్న పండుగ.

మా ఇంటిదేవుడు కందుకూరి ఉజ్జినప్ప. ఆ గుడికట్ట పూజారి ముసిలోడు అయిపోయాదు కాబట్టి మరో కొత్తపూజారప్పను నియమించే కార్యక్రమం కూడా ఉంది పండగలో.
ముసలి పూజారప్ప మా ఇంటికొచ్చాడు. అడ్డపంచె కట్టి మోచేతుల వరకూ అంగీ వేసుకొని ఉన్నాడు. గుడ్డలు నలిగిపోయాయి. మనిషి నల్లగా ఉన్నాడు. చేతికి కడియం. మెడలో ఏదో తాయెత్తు. తెల్లగా నెరిసిపోయిన వెంట్రుకలు. గీసుకోని గడ్డం. బాపన పూజారి మాదిరి కాకుండా జిడ్డుగా మురికిగా ఉన్నాడు. ముందే మనిషి కారు నలుపు. దుమ్ము చుట్టుకున్న కాళ్ళు మరీ అసహ్యంగా ఉన్నాయి. పూజారప్పలు కాళ్ళకు చెప్పులు తొడుక్కోకూడదని కులాచారం!

పూజారప్పకు ఇంకా ఎన్నో నియమాలు. బీడీలు కాల్చకూడదు. మద్యం ముట్టరాదు. మాంసంకూడా తినరాదు. ఆవుపాలు తప్ప ఎనుము పాలు తాగకూడదు... ఇంకా ఎన్నో

ముందుకాలంలో పూజారప్పలు తమ ఇంట్లో వండిన అన్నం కూడా తినేవాళ్ళు కాదంట. స్వంతంగా వండుకుని తినడం తప్ప! ఆ నియమం కొంచెం సడలిపోయింది ఈ మధ్య. తల్లిగానీ, భార్యగానీ వండిన అన్నం తినొచ్చు అని కొంచెం మార్చుకున్నారు ఆ నియమాన్ని.

కాలం మారిపోతుంటే ఆధునిక జీవితపు స్థితిగతులు ఎంతో వేగంగా తారుమారు అయిపోతుంటే, ఒక ఆచారాన్ని ఎంత నిష్ఠాగరిష్ఠులయినా ఎంత కాలమని పాటిస్తారు పాపం!

కొంత కాలానికి పూజారప్ప అందరి మాదిరి చెప్పులు వేసుకు తిరిగినా, ఎనుముపాలు తాగినా, హోటళ్ళలో భోంచేసినా ఆశ్చర్యం ఉండదు.

కాలానుగుణంగా మారిపోతుంటాయి ఆచారాలూ, ఆహార నియమాలూ, అన్నీ! ఆ విషయం పూర్వకాలపు మనిషి అయిన మా అవ్వకు కూడా బాగా తెలుసు. పక్కింటి బాపనమ్మ అమ్మతో గొప్పగా చెబుతుంటుంది—

'అమ్మయ్యా! మేం శూద్రోల్లమూ, గొర్రెలు కాసే వాళ్ళమే కావచ్చు. కాని మీ మాదిరి మా పూర్వులు కూడా మాంసం ముట్టేవాళ్ళు కాదంట. జీవాలు రోగమొచ్చి సచ్చిపోతాంటే, దాన్లని ఊరకే పారవేసే దానికి మనసు రాక జందేలు తీసి జామి చెట్టుకు తగిలించి మాంసం తినడం మొదలు పెట్టినారంట. ఆ జందెం ఇప్పటికీ ఉంటుంది అమ్మయ్యా మాదేవు.

ని దగ్గర' అంటూ—

ఇలాంటివే ఎన్నో పూర్వపు ఆచారాలు మార్పులకు లోనవడం ఆమెకు తెలుసు. కానీ ఆచారాలూ, నియమాలు తన హయాంలో మారిపోతే మాత్రం ఆమెకు కంపరం కలుగుతుంది. తన అస్తిత్వానికి ఏదో పెద్ద దెబ్బ తగిలినట్లు [illegible]

మా ఇంట్లో అందరితోనూ కాళ్ళకు మొక్కించుకుని, మా నుదుట బండారు దిద్ది, మేం ఇచ్చిన బియ్యమూ బెల్లూ, నలభై రూపాయల దుడ్లూ తీసుకుని వెళ్ళిపోయాడు పూజారప్ప. నూటాపదహార్ల మీద ఉన్న పూజారప్పను నలభై రూపాయలకు దించేసరికి మా అవ్వకు తల ప్రాణం తోకకు వచ్చింది.

పూర్వం కులం వాళ్ళంతా పూజారప్ప ఇంటికి పాలుతెచ్చేవాళ్ళు. పెరుగూ, నెయ్యీ తెచ్చే వాళ్ళు. పండ్లూ, కూరగాయలూ, ధాన్యం ఏం పండితే అవి తెచ్చిచ్చే వాళ్ళు. కాని కాలక్రమంలో ఆ సదుపాయాలన్నీ అంతరించి పోయాయి.

తను ఉత్పత్తి చేసిన ప్రతి వస్తువునీ డబ్బులోకి మార్చుకోవడం ప్రారంభించాక మనిషిలో మునుపటి ఉదారత్వం పోయింది. అంతేకాదు సైన్సు అభివృద్ధి చెందడంతో మనిషి అవసరాలు పెరిగాయి. ధరలు ఆకాశానికి అంటాయి. తన ఇంట్లో పాడినీ, పొలంలోని పంటనీ తన కడుపుకు కూడా సరిగా తినకుండా జాగ్రత్తగా అమ్మి సొమ్ము చేసుకుంటే తప్ప బతకలేని దుర్భరపరిస్థితులు కూడా ఏర్పడ్డాయి. ఇట్లాంటి కష్టకాలంలో ఎవరు మాత్రం ఏం సష్టై 'చెయ్యగలడు పూజారప్ప ఇంటికి.

యాభై ఎండ్ల తరువాత చేస్తున్న పెద్ద పండగను చూడబోతున్నాను కదా అని మా అవ్వ తెగసంబరపడిపోతోంది. నాక్కూడా ఇదే చివరి పండుగ. మరో పంద్రెండేళ్ళకు వచ్చే పెద్ద పండగకు నేను హాజరు కాలేను. కనగానిపల్లిలో పెద్ద పండగ సంభ్రంబం ఒక ఎత్తైన మైదానంలో.

పంద్రెండేండ్లకు ఒకసారి వివిధ ప్రాంతాలకు వెళ్ళిపోయిన వారంతా అక్కడ కలుసుకుని, తమలో బతికిన వాళ్ళెవరో చచ్చిన వాళ్ళెవరో తెలుసుకుంటూ ఉండాలని, పూర్వం సంచార జాతులు ఏర్పాటుచేసుకున్న సంకేతస్థలం.

ఒక ఎత్తైన దిన్నె మీద కులం వాళ్ళంతా విడిది చేశారు. ఎక్కడెక్కడో పల్లెల్లో వ్యవసాయం చేసుకునే వాళ్ళూ, గొర్రెలు మేపుకుని వృత్తి చేసుకు బతికేవాళ్ళూ, ఎక్కడెక్కడో పట్టణాల్లో, సిటీలలో స్థిరపడిపోయి ఉద్యోగాలూ, వ్యాపారాలూ చేసుకుంటున్న వాళ్ళూ... చాలా మంది వచ్చి చేరారు ఆ దిన్నెపైకి.

పూర్వం దిక్కులకొకరు వెళ్ళిపోయి సంచార జీవనం సాగించేటప్పుడు ఉత్తరం నుంచీ ఒక గుంపూ, దక్షిణం నుంచీ ఒక గుంపూ వస్తుంటే, ఆ ఎత్తైన దిన్నెపైకి ముందుగా వచ్చి చేసిన వాళ్ళు అల్లంత దూరంలో గొర్రెలమందల్తో వస్తున్న తమవాళ్ళను చూసి 'అదుగో, అదుగోలే! మనోల్లు వస్తొండారు' అని సంతోషంతో కూతలు పెట్టేవాళ్ళంట.

ఇప్పుడు దేశంలో కమ్యూనికేషన్స్ పెరిగాయి. చూడాలని అనిపించాలేగాని ఏ బంధువు ఎంత దూరంలో ఉన్నా ఎప్పుడు పడితే అప్పుడు బస్సో రైలో ఎక్కి చూసి రావచ్చు. పూర్వం మాదిరి పంద్రెండేళ్ళ వరకూ కాచుకునే దురవస్థ ఇప్పుడులేదు.

సంచారజీవనం నాటి పరిస్థితులు ఇప్పుడు లేవు. ఏటేటా గొర్రెలు అమ్మి వాటి బొచ్చు అమ్మి వచ్చిన డబ్బుతో ఇంత నేలచెక్క కొనుక్కుని వ్యవసాయం చేసుకుంటూ ఏదో ఒక ఊళ్లో స్థిరపడిపోయిన వాళ్ళే అందరూ!

మా వీధిలోని బంధువుల పేర్లే ఇప్పుడు నాకు సరిగ్గా తెలియవు. పిన్నమ్మ అనవలసిన వాళ్ళని అత్త అనీ, అత్త అనవలసిన వాళ్ళని పిన్నమ్మ అనీ పిల్చి మా అవ్వతో చివాట్లూ తింటున్నాను.

'ఈ కాలం పిల్లోల్లకి ఏ బంధువు ఏమవుతాడో వరసలు కూడా తెలీవు. ముందుముందుకు ఇంకా ఎట్ల మారిపోతారో ఈ చదువుకున్న పిల్లోల్లు' అని దిగులు పడిపోయింది మా అవ్వ.

ఒకప్పుడు మనుషుల్ని గుంపుగా కూడగట్టడంలో కులం మాత్రమే ఎక్కువ ప్రాధాన్యత వహించేది. ఇప్పుడూ...? విద్యా, ప్రాంతమూ, రాజకీయపార్టీలూ, ఐడియాలజీలూ... ఎన్ని లేవు మనుషుల్ని గుంపులు గుంపులుగా కూడగట్టడానికీ, విడగొట్టడానికీ!

చాలా మంది వచ్చారు జనం.

బస్సుల్లోనూ, సైకిళ్ళమీదా, మోపెడ్లూ, స్కూటర్లూ, మోటర్‌బైక్‌ల మీదా వచ్చారు. ఒకరిద్దరు సంపన్నవంతులు కార్లలో వచ్చారు.

వృత్తి మాత్రమే జీవనాధారం కాదిప్పుడు.

చదువుకునే వాళ్ళు చదువుకుంటున్నారు. ఉద్యోగాలు చేసేవాళ్ళు ఉద్యోగాలు చేస్తున్నారు. వ్యాపారం చేసేవాళ్ళు వ్యాపారం చేస్తున్నారు. సంచార జీవనం నుంచి విడివడి సమాజంలో కలిసిపోయారు. డబ్బు సంపాదించి పెట్టే వివిధ మార్గాల్లోకి చొచ్చుకుపోయి నాగరీకులు అయిపొయ్యారు.

మధ్యతరగతి విలువలు ప్రవేశించాయి మనుషుల్లో.

భర్త వదిలేసిన ఆడదాన్ని హేళనగా చూస్తున్నారిప్పుడు.

చీర కట్టించుకుని మరో మనువు చేసుకునే ఆచారం మూలపడింది.

ఏడుగురు భర్తల్ని మార్చి గొడసానిగా పేరుపొంది కులంలో గౌరవమన్ననలు పొందగలిగిన స్త్రీలు కాగడా పెట్టి వెతికినా కానరారు ఇప్పుడు ఈ కురవోల్లలో.

1990 రంజని—నందివాడభీమారావు అవార్డు కథల పోటీ ఫలితాలు

రంజని, ఏ.జీ. ఆఫీసు తెలుగు సాహితీ సమితి, హైదరాబాద్ 1989 నుండీ రంజని—నందివాడ భీమారావు అవార్డు పేరిట జాతీయ స్థాయిలో కథలపోటీ నిర్వహిస్తోంది. 1990వ సంవత్సరానికి నిర్వహించిన కథల పోటీలో మొత్తం మూడు వందల ఇరవై నాలుగు కథలు (324) వచ్చాయి. సర్వశ్రీ గిడుగు రాజేశ్వరరావు, కె.కె.మీనన్, వారాల కృష్ణమూర్తి న్యాయ నిర్ణేతలుగా వ్యవహరించారు. వస్తువు, కథనం, సామాజిక స్పృహ, ఔచిత్యం మొదలైన అంశాలను దృష్టిలో ఉంచుకొని కథల ఎంపిక జరిగింది. అనంతపూర్‌కి చెందిన శ్రీ బండి నారాయణస్వామి కథ 'అవశేషం', ఏలూరుకు చెందిన శ్రీ పి.చంద్రశేఖర్ అజాద్ కథ 'ఎన్నిక' మంచి కథలుగా ఎంపికై అవార్డు సొమ్మును (రూ.లు 1116) సమంగా పంచుకున్నాయి. భారతదేశం పలు ప్రాంతాల నుండీ ఈ పోటీలో పాల్గొన్న రచయితలకు, అవార్డు విజేతలకు అభినందనలు.

స్వామి

కులపెద్ద—గురువులయ్య నిర్వహించాల్సిన పెళ్ళితంతుని ఇప్పుడు బ్రాహ్మణ పురోహితులే నిర్వహిస్తున్నారు. పాపం— మాగురువులయ్యలకు కొంగులు ముడివెయ్యడం తప్ప అర్థం కాని మంత్రాల్ని వల్లించడం రాదు కదా!

పరసలో కలకలం!

'జెల్లిపల్లి మల్లయ్య తన కొడుకును పూజారిగా ఎక్కించేదానికి ఒప్పుకోలేదంట'

'ఎందుకో?'

ఎందుకో అంటే...? కూలీనాలీ చేసుకుని పొట్ట పోసుకుండే వాళ్ళు పాపం చెప్పులు లేకుండా నడవల్లఅంటే వీలైతుందా? ఇంట్లో ఒకరు ఎంగిలి పడి లేచినంక ఆ అన్నం తినరాదంటే వీలైతుందా? ఎక్కడికన్నా పోయి ఇంతపనీపాట చూసుకోకుండా పొద్దుగూకులూ గుళ్ళో కూర్చోవల్లఅంటే వీలైతుందా? ఎట్ల బతుకుతారు పాపం?'

'ఎవరుంటారో మల్ల పూజారప్పగా?'

'ఏమో! ఎవరుంటారో మల్ల!'

గుంపులు గుంపులుగా చర్చలు.

చెట్లకింద, ఏటిదగ్గరా, గుడికట్టమిందా ఈగల్లా ముసిరిన జనాలు. కందుకూరి ఉజ్జినప్పకు పూజారిని ఏర్పాటుచేసే సందర్భంగా సాక్ష్యం ఉండటానికి ఇతర ఊర్లనుంచీ తరలివచ్చిన దేవుళ్ళు!

అంతరగంగప్ప, కురుగుంటప్ప, కామారుపల్లి పెద్దయ్య, గొల్లపల్లయ్య, కనగానిపల్లి పెద్దయ్య, దుర్గమప్ప, బీరప్ప, కాటమయ్యా... మొదలైన దేవుళ్ళంతా అన్నదమ్ములు! డెబ్బై ఏడు గుడికట్టలకు చెందిన వాళ్ళు!! అంతా తరలివచ్చారు. మా దేవుని వన్నె చూడు. మా దేవుని వైభవం చూడు అని పోటీలు పడి మాట్లాడుకుంటున్న జనం.

పొడవుగా కొంచెం విశాలంగా ఉన్న చెక్క మీద కర్రలు అమర్చి, వాటి మీద ఒక ఎర్రని గుడ్డని గూటిలా బిగించి, ఆ గూటిలో గుర్రాలూ, ఏనుగులూ లాంటి జంతువుల బొమ్మలు అమర్చుతారు.

అట్ల అమర్చిన కిరిడందిలో, ఆ మూల ఒకటీ ఈ మూల ఒకటీ రెండు వీరుల బొమ్మలు ఉంటాయి గుర్రాన్నెక్కి కత్తి పట్టుకుని రౌద్రంగా. ఆ గుర్రాలూ, ఏనుగుల మీద ఎన్నెన్నో వెండి గొడుగులు ఉంటాయి, చిన్నవీ పెద్దవీ. ఒక మూల నెమలి కన్నుల్తో చేసిన వింజామరం మెరుస్తుంటుంది. మరోమూల లింగాయుత జందెమూ, వీరముష్టి వల కూడా ఉంటాయి.

పరచిన గొంగళ్ళ మీద దింపారు దేవుళ్ళని.

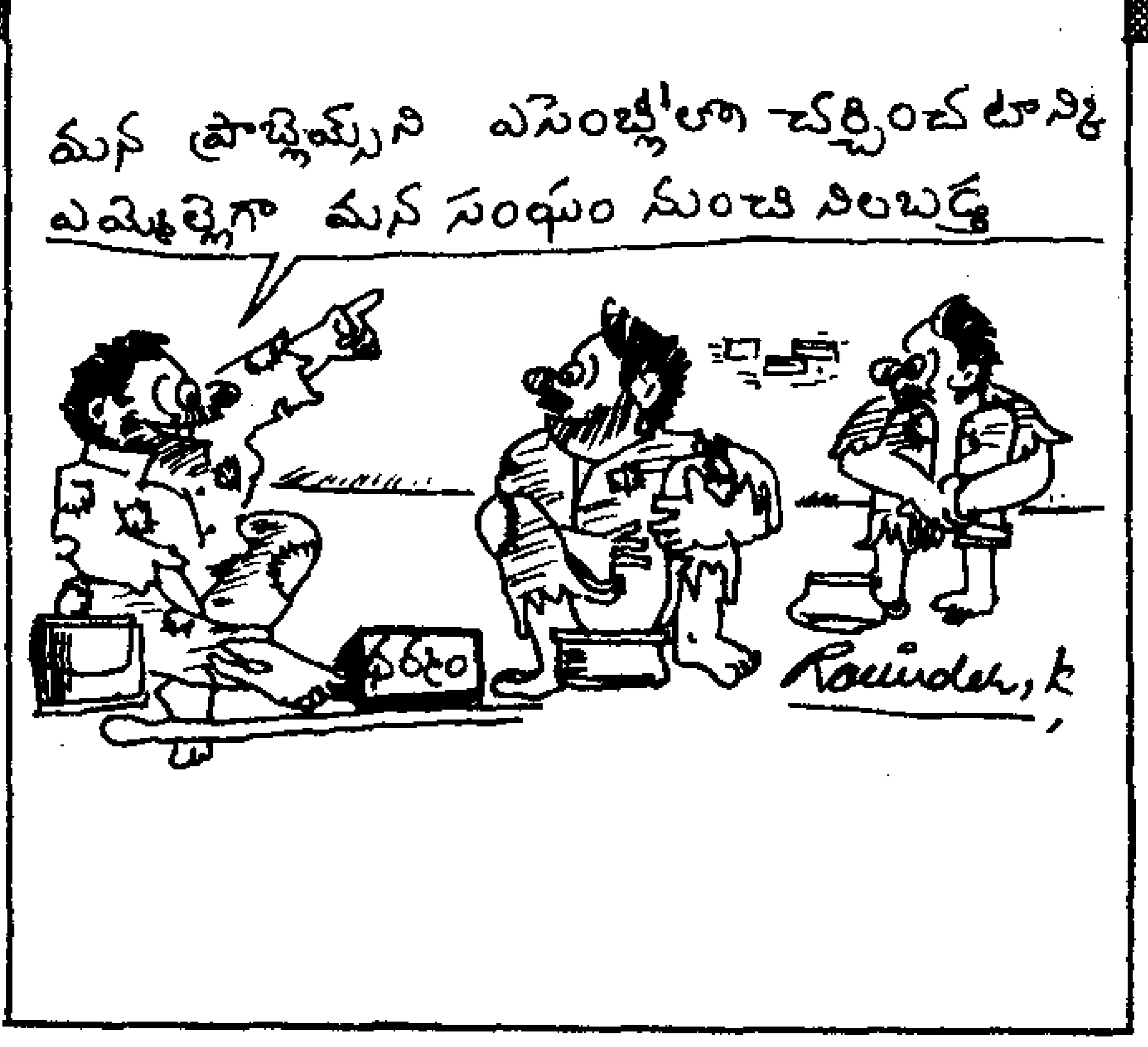

ఆ నల్లని కంబళ్ళ మీద బండారు మరకలు వెలుగుతున్న అగరొత్తుల కడ్డీలు. టెంకాయ నీళ్ళవవి. కొంచెం పక్కగా కొబ్బరి తిని పారేసిన టెంకాయ చిప్పల ముక్కలు.

భుజంమీంచి కాళ్ళకింద వరకూ జారిపోయేటట్లు ధరించిన ఒకే గొంగలి వస్త్రంతో, మెడలో తాయెత్తులతో, పూసలదండలతో, నెత్తిమీద ఎలుగ్గొడ్డు చర్మపు ఎత్తైన విశాలమైన టోపీతో, పిల్లనగోవి ఊపుతూ, డమరుకం వాయిస్తూ డబ్బులు యాచిస్తూ తిరుగుతున్న గొరవయ్యలు!

పొద్దు మునిగింది. ఏ కులస్తుడూ ముందుకు రాలేదు తన కొడుకును పూజారిగా చెయ్యడానికి.

డెబ్బై ఏడు గుడికట్లకు పెద్ద— చిన్న సైజు మఠాధిపతిలాంటి గురువులయ్య ఇంటింటికీ తిరుగుతున్నాడు ఏడెనిమిది మంది పెద్దమనుషుల్ని వెంటబెట్టుకుని. కాని ఫలితం సున్న.

పూజారితనం కట్టుకోవడానికి మనిషి దొరికినా, రెండుదినాలు తరువాతగానీ మంచిరోజులేదు పెద్ద పండగ జరపడానికి.

'రెండు దినాల వరకూ మేం ఎట్లుంటాము ఈ అడవిలో' అంటూ జారుకున్నారు మోటర్‌బైకుల్లోనూ, కార్లలోనూ వచ్చినవాళ్ళు.

'మనం రెండుదినాలుఉండలేకపోతే మన పూర్వపోల్లు తమ బతుకంతా ఈ అడవుల్లోనే ఎట్ల గడిపి ఉంటారు?' అంది మా అవ్వ.

ఒక మంచి టీ దొరకక, నా సిగరెట్ బ్రాండు గోల్డ్‌ఫ్లేక్ దొరకక చాలా ఇబ్బంది పడిపోయాను ఆ అడవిలో.

బండ్లు కట్టుకొని వచ్చినవాళ్ళు మళ్ళీ వెనక్కి తిరిగిపోలేక జట్లు జట్లుగా చేరి, చెట్ల కింద పెద్ద పెద్ద రాళ్ళు పొందించి, ఆ రాళ్ళ పొయ్యి మీద కాగుతూ, పెద్ద—పెద్ద తపేలాలూ పెట్టి అన్నం వండుకుని తిన్నారు, ఇంకా వెలుతురు ఉండగానే!

రాత్రి కాగానే పెద్ద టార్పాలు కిందపరచి కంబళ్ళు కప్పుకుని పడుకున్నారు గుడికట్ట మీందా, బయల్లోనూ! ఏవేవో బీరకాయపీచు బంధుత్వాల గురించిన మాటలు జోరుగా సాగుతున్నాయి.

మా అవ్వ వక్కాకు నములుతూ తన తండ్రి గురించిన జ్ఞాపకాలు తవ్వుకుంటోంది మా చిన్నాయన దగ్గర.

నూరేండ్ల కిందటి మాటరా అంటూ మొదలు పెట్టింది.

'అనంతపురానికి పది ఆమడల దూరంలో ఉంది కదురా నాగిరెడ్డిపల్లి! ఆ నాగిరెడ్డి పల్లిలో పుట్టినాడు మా నాయన. సంవత్సరం పిల్లోనిగా ఉన్నప్పుడు మా నాయనకు ఏదో రోగం వచ్చిందంట. ఆ ఊరినుంచీ బండి కట్టుకొని అనంతపురం పాత ఊరి ఆస్పత్రికి పిల్లొన్ని ఏసుకువచ్చినారు.

ఒక దివం జరిగె. రెండుదినాలు జరిగె. వారం దినాలు జరిగె! తెచ్చుకున్న బత్తెమేమో అయిపొయెగానీ పిల్లోనికి మేలు కాలేదంట. అప్పుడు కొడుకులులేని ఒక స్వకులస్తుని ఇంటికి పోయి 'తల్లీ! మీరు ఇక్కడే అనంతపురంలో ఉండేవాళ్ళు. పిల్లోన్ని మీదగ్గరే పెట్టుకుని ఆస్పత్రిలో చూపించి రోగం బాగుచేయండమ్మా! మేము ఇక్కడ ఎంతకాలం ఉంటాము? మా ఊళ్లో జీవాలు ఏమయినాయో? జీవాల వెంట పోయేవాళ్ళకి సంగటి ముద్దలు సరిగా అందుతాండాయో లేదో! గొడ్డూగోదం, ఇల్లూవాకిలీ ఎట్లున్నాయో ఏమో! మేం పోదాముతల్లీ! పిల్లోన్ని బతికించుకుంటారో లేక సంపుకుంటారో అంతా మీదయ' అని పిల్లోన్ని ఇచ్చేసిపోయిన వాళ్ళు మళ్ళీ తిరిగి చూడలేదంట.

ఇప్పుడు జరుగుతూ ఉన్నట్లు పెద్దల పండగ జరిగిందంట ఒకసారి. మా నాయనను కన్నవాళ్ళూ, పెంచినవాళ్ళూ ఇద్దరూ కలుసుకున్నారంట ఆ పరసలో. అప్పటికి మా నాయనకు పండ్రెండు ఏండ్లు! అంత ఎత్తు పెరిగిన తన కొడుకును పట్టుకుని—

అప్పా! నేను కఠినాత్మురాల్ని అప్పా! నిన్ను కన్నతల్లిని నాయనా? నిన్ను పెంచలేకపోయినా ను తండ్రీ! సంవత్సరం పిల్లోనిగా ఉన్నప్పుడు ఇడిసిపెట్టిపోయి తిరిగి మళ్ళీ చూడకపోతిమి. పాపాత్మురాల్ని నాయనా, ఏ జన్మలో ఏ తల్లీబిడ్డల్ని వేరుచేసి ఉంటినో!' అని గోదుగోదుమని ఏడ్చిందంట మా నాయనమ్మ. అప్పుడు ఆ పండ్రెండేండ్ల పిల్లొన్ని పట్టుకుని తండ్రీ ఏడ్చేదే, అన్నలూ ఏడ్చేదే, అక్కలూ ఏడ్చేదే! అబ్బబ్బ! వాళ్ళ ఏడ్పులు చెప్పనలవిగానివంట పాపము'

'ఇప్పుడు ఊరి ఊరికీ బస్సూ, ఊరికి

రెండు మూడు ఆస్పత్రులూ ఉన్నాయి' అంటున్న విన్నాయన.

'బందారోల్లూ, రాగేవాళ్ళూ అందరికంటే మా బండీవాల్ల గుంపు పెద్దదివాయ్' అని గర్వంగా మీసం దువ్వుతూ మురిసిపోతున్నాడు ఒక బంధువు.

రాత్రి తొమ్మిది గంటలు. మా ఇంటికి టి.వి వచ్చిన తరువాత రాత్రి తొందరగా నిద్ర పోయే అలవాటు పోయింది నాకు.

నిద్రరాక మెల్లగా గుడికట్టమీద చేరాను. కరెంటు దీపాలకు అలవాటు పడిన నా కళ్ళకు ఆ ఆరుబయల్లో నిండిన వెన్నెల కాంతి వింతగా కన్పిస్తోంది.

'మనకులమోల్ల ఓట్లు ఒక్కటికూడా పక్కకుపోకుండా చూడల్ల' అని హెచ్చరిస్తున్నాడు మండలాధ్యక్షునిగా పోటీ చేయబోతున్న ఒక కులస్తుడు. వీళ్ళది డబ్బు కులం! ఓట్ల కులం! పైకి మాత్రం తమ కులాభిమానాన్ని చాటుకుంటూనే ఉంటారు స్వప్రయోజనాలు సాధించుకోవడానికి.

'ఫలానా ఎంఎల్ఏ మనోడే. ఫలానా మాజీ మంత్రి మనకులం వాడే' అని గర్వంగా చెప్పుకొస్తున్నాడు మా మామ. తన ఎదుట సల్లాదాలు తొడుక్కున్న నలుగురు అమాయకుల్ని పోగు చేసుకుని.

'హరిహరరాయలూ, బుక్కరాయలూ మన కులం వాళ్ళే. మహారాష్ట్ర నేలిన రాణీ అహల్యాబాయి ఎవరనుకున్నారు? మన కులమే! అంటూ చరిత్ర చీకట్లో మా పూర్వీకుల ఉనికి కోసం తడుములాడుకుంటూ పోతున్న గురువులయ్య.

రాజ్యాల్ని నిర్మించిన వారి కంటే, రాజ్యాల్ని ఏలినవారి కంటే— చెట్టూపుట్టా పట్టుకుని అడవిలో గొర్రెలు కాస్తూ, పిల్లనగోవి వాయిస్తూ ప్రకృతిలో ఒక భాగమైపోయి అతిసామాన్యమైన సంచారజీవనం గడిపిన నా పూర్వీకుల జ్ఞాపకాలే నన్ను ఎక్కువగా ఆహ్లాదపరుస్తున్నాయి, ఎందుకో!

'మీ దగ్గర కురవోల్ల చరిత్రకు సంబంధించిన ఏవో తాళపత్ర గ్రంథాలు ఉన్నాయంట కదా! మీ ఊరికి వస్తాను. చూపిస్తారా ఒకసారి' అన్నాను ఇంటరెస్ట్‌గా.

'అయ్యయ్యో! ఆ గ్రంథాల్ని, మేం—గురువులయ్యలు తప్ప ఇంకెవరూ చూడకూడదు' అన్నాడు. గాయత్రిని శూద్రులకు ఉపదేశం చెయ్యకూడదు అనే బ్రాహ్మణాధిక్యతకు ఏ విధంగా తీసికట్టు అవుతుంది మా గురువులయ్య ఆధిక్యత?

తెల్లారింది.

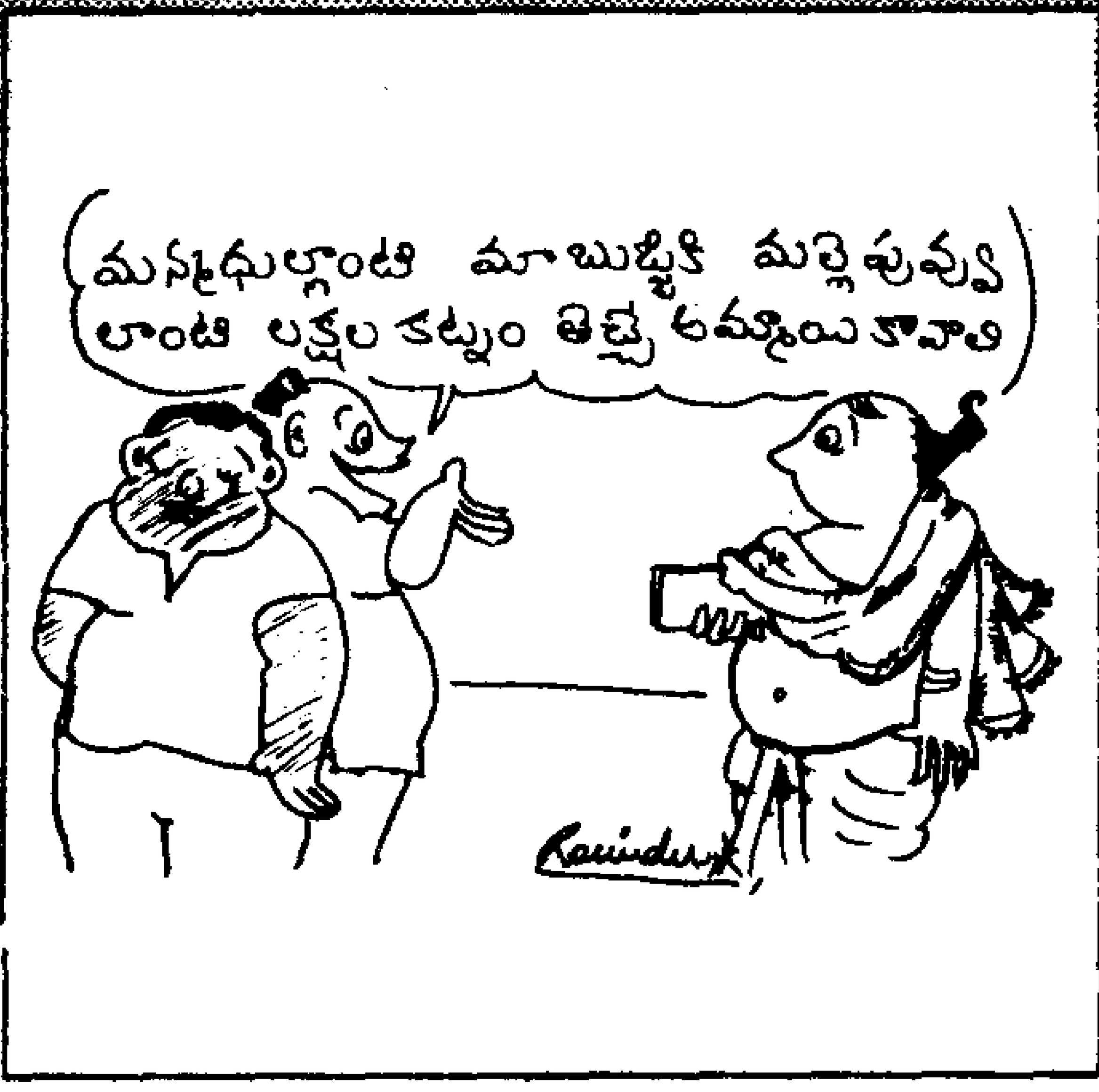

ఏ తండ్రీ ముందుకు రాలేదు, తన కొడుకును పూజారిగా వప్పగించడానికి.

మధ్యాన్నం దాటింది.

తన పూజారిని తనే వెదుక్కుంటాడులే దేవుడు అని నిర్ణయం చేశారు పెద్ద మనుషులు.

ఆ సాయంత్రం దేవునికి అలంకారాలు చేసి కిరిదండ ఎత్తుకున్నారు నలుగురు బలమైన మనుషులు.

ముసలి పూజారప్ప ఏ పిల్లోన్ని ముట్టుకుంటే ఆ పిల్లోన్ని పూజారప్పగా విడిచిపెట్టకతప్పదు ఆ తల్లిదండ్రులకి. అందుకని తమ తమ పిల్లోల్లని జాగ్రత్తగా ఇళ్ళల్లో దాచిపెట్టుకుంటున్నారు అంతా. మనుషులు మోస్తున్నారు. దేవుళ్ళు ఊరేగుతున్నాయి.

మనుషులు కదిలారు

కిరిదండి కదిలింది

మనుషులు ఊగుతున్నారు

దేవుడు ఊగిపోతున్నాడు

ఇంకా మిగిలి ఉన్న పాతసమాజపు అవశేషాల్లాగా—

దిక్కు దిక్కు మని మిటుకుంటూ, యాచిస్తూ, గుప్పుమనే సారాయి కంపుతో ఎవరో ఒకర్ని పొగుడుతూ పాడే ఆసాదోల్ల పదాలు!

దేవున్ని వరమడిగే వాళ్ళపక్కన బుర్రు బుర్రుమని బూర్లు కొట్టే బూరోల్లు. భీకరమైన ముఖాల్తో జంతునృత్యాలు చేస్తూ, గిన్నెలో పోసిన పాలని పోటీలు పడి తాగుతున్న గొరవయ్యలు!

ఆగి ఆగి వీధుల్లోకి పరుగెత్తుతున్నాడు దేవుడు.

పరుగెత్తి పరుగెత్తి ఒక కులస్తుని ఇంటి ముందు ఆగాడు.

ఆ ఇంటి యజమాని పరుగెత్తుకొచ్చాడు బైటికి.

'మమ్మల్ని విడిచిపెట్టు స్వామీ! ఏదో కూలీ నాలీ చేసుకుని పొట్ట పోసుకునే వాళ్ళం. మా ఇంటికి పూజారితనం అచ్చిరాదు దేవరా' అని తలకాయమీదికి చేతులెత్తి దండం పెట్టేశాడు.

అక్కడి నుంచీ మళ్ళీ ముందుకూ వెనక్కూ పరుగెత్తి మరో ఇంటిముందు ఆగాడు దేవుడు.

ఆ గుంపులోనే ఉన్నాడు ఇంటి యజమాని. కిరిదండికి ఎదురుపడి—

'మా తాత పూజారిగా ఉండె కదా నీకు అన్ని ఏండ్లు! ఏం చేసినావు నువ్వు మాకు? మా జీవాల్ని అభివృద్ధి చేస్తివా? మా పాడీపంటని అభివృద్ధి చేస్తివా? ఏ ముఖం పెట్టుకుని వచ్చినావు మా ఇంటికి మళ్ళీ!' అంటూ విదిలించి పారేశాడు.

మరో రెండు మూడు ఇండ్ల దగ్గర ఆగాడు దేవుడు. కానీ ఫలితం కన్పించలేదు.

కోపం వచ్చినట్టు కాసేపు చిందులేసి, ఎటుపడితే అటు దిక్కూదివాణం లేకుండా పరుగెత్తి, తన చుట్టూ తనే గుండ్రంగా తిరిగి తిరిగి చివరకు నిస్సహాయంగా వెళ్ళిపోయాడు మళ్ళీ తన గుడిలోకి.

కలికాలం! కలికాలం! దేవుని మాటకు కూడా విలువ ఇవ్వకపోయిరి కదా ఈ మనుషులు! అని ముక్కుమీద వేలు వేసుకుని ఆశ్చర్యపోయింది మా అవ్వ.

ఆ రాత్రి పెద్ద మనుషులందర్నీ కలిపి ఒక సమావేశం ఏర్పాటు చేశాడు గురువులయ్య.

'మాడండప్పా! నేను ఒక మాట చెప్తాను. అందరూ వినండి ఈ గుడికట్ట కింద ఇన్నూట నలభైరెండు జతలు ఉన్నారు, దంపతులు! ఒక్కొక్క జతనుంచీ నూటాపదహార్లు వసూలు చేస్తే దగ్గర దగ్గర ఇరవై అయిదు వేల వరకూ అవుతుంది. ఆ దుడ్లుపెట్టి అయిదు ఎకరాల చేనుకొని పూజారప్ప పేరిట పత్రం రాసిస్తాము. అప్పుడు వాళ్ళ పోషణకు ఏ ఢోకా ఉండదు. ఎవరో ఒకరు ముందుకు వస్తారు. పిల్లోన్ని ఇయ్యడానికి' అని ముగించాడు.

పెద్ద మనుషులంతా తలలూపారు.

నేను వేయిన్నూటపదహార్లు ఇస్తాను అని అప్పుడే ధారాళంగా ప్రకటించేశాడు మండలాధ్యక్ష పదవికి పోటీ చేయబోతున్న కులస్తుడు.

పూజారప్ప పెరిగి పెద్ద అయినంక అతని పెళ్ళి ఖర్చుకూడా మీరే పెట్టుకుంటే బాగుంటుంది' అని మరో సలహా ఇచ్చాడు గురువులయ్య.

దానికూడా సమ్మతించారు.

అక్కడిమంచీ మొదలైంది పూజారప్ప పదవి కోసం పోటీ!

మా పిల్లోన్ని ఇస్తామంటే మా పిల్లోన్ని ఇస్తామని పరుగెత్తుకొస్తున్నారు కులస్తులు.

ఇరవై అయిదువేలు చిన్న మొత్తమా?

అయిదు ఎకరాల చేను పిల్లోని పరమైతే ఎట్లో బతుక్కోవచ్చు కదా అని వాళ్ళకు ఆశ!

ఎన్ని ఏండ్లు కష్టం చేస్తే ఆ మాత్రం భూమిని సంపాదించుకోగలరు? తమకు పుట్టిన నలుగురు అయిదుగురు పిల్లల్లో ఒక్కనికైనా జీవనాధారం దొరికినట్లే కదా, ఆ పూజారి పదవి వస్తే... అని వాళ్ళ ఆలోచన.

రావడానికైతే తొమ్మిది పదిమంది దాకా వచ్చారు పోటీకి. చివరికి రంగంలో ముగ్గురు మిగిలారు.

బతిమాలుతున్నారు.

పైరవీలు సాగిస్తున్నారు.

పూజారి పదవిమీద తమ వంశానికి హక్కు ఉన్నట్టు డిమాండ్ కూడా చేస్తున్నారు.

పది లక్షలకు ఆస్తిపరుడైన పుల్లన్న గౌడు చెప్పిన మాటవిని జెల్లిపల్లి మల్లయ్య కొడుకునే కొత్త పూజారిగా ఒప్పుకున్నారు అంతా.

ఆ చిన్నపిల్లోనికి ఆరేండ్లు.

అందరూ ఆ పిల్లోని వైపే వింతగా చూసి అదుగో! ఆ పిల్లోడే చూడు కొత్తపూజారి అని గుసగుసగా మాట్లాడుకుంటొంటే, అదేమీ పట్టించుకోకుండా సపోటకాయ తినడంలో నిమగ్నమైపోయి ఉన్నాడు ఆ కొత్త పూజారప్ప.

రాత్రి ఊరేగింపు!

కందుకూరి ఉజ్జినప్పతో సహా అతిథులుగా పిలిపించుకున్న ఇతర దేవుళ్ళు కూడా ఊరేగుతున్నారు.

దేవుళ్ళను ఎత్తుకున్నారు.

వీధి సందుల్లో జనసందోహాలు.

మిద్దెలపైన క్రిక్కిరిసిన ఆడవాళ్ల నవ్వు ముఖాలు.

ప్రతి దేవుని దగ్గరా ఎర్రగా వెలిగే ఇలాయి కట్లు.

గాలికి రెపరెపలాడే ఇలాయికట్ల వెలుగుల్లో ఎర్రగామెరుస్తున్న జనం ముఖాలు. కిరిడందీలో ఎర్రగా వన్నెపెట్టిన బొమ్మలు ఇలాయి కట్ల వెలుగుల్లో మరింత రక్తవర్ణంతో మెరుస్తున్నాయి గంభీరంగా.

కిరిడందీ కదిలినప్పుడల్లా జిగ్గుజిగ్గుమని మెరిసే వెండిగొడుగులు. ఆ వైభవాన్నంతా చూడటానికి ఒళ్లంతా కళ్లుచేసుకున్న నెమలి రెక్కల చామరాలు.

కిరిడందీని మోస్తూ ముందు ఇద్దరూ, వెనుకల ఇద్దరూ!

అప్పుడప్పుడూ భుజాలమించి దేవని బరువుదించుకుని సేదతీరడానికి వాళ్ల చేతుల్లో

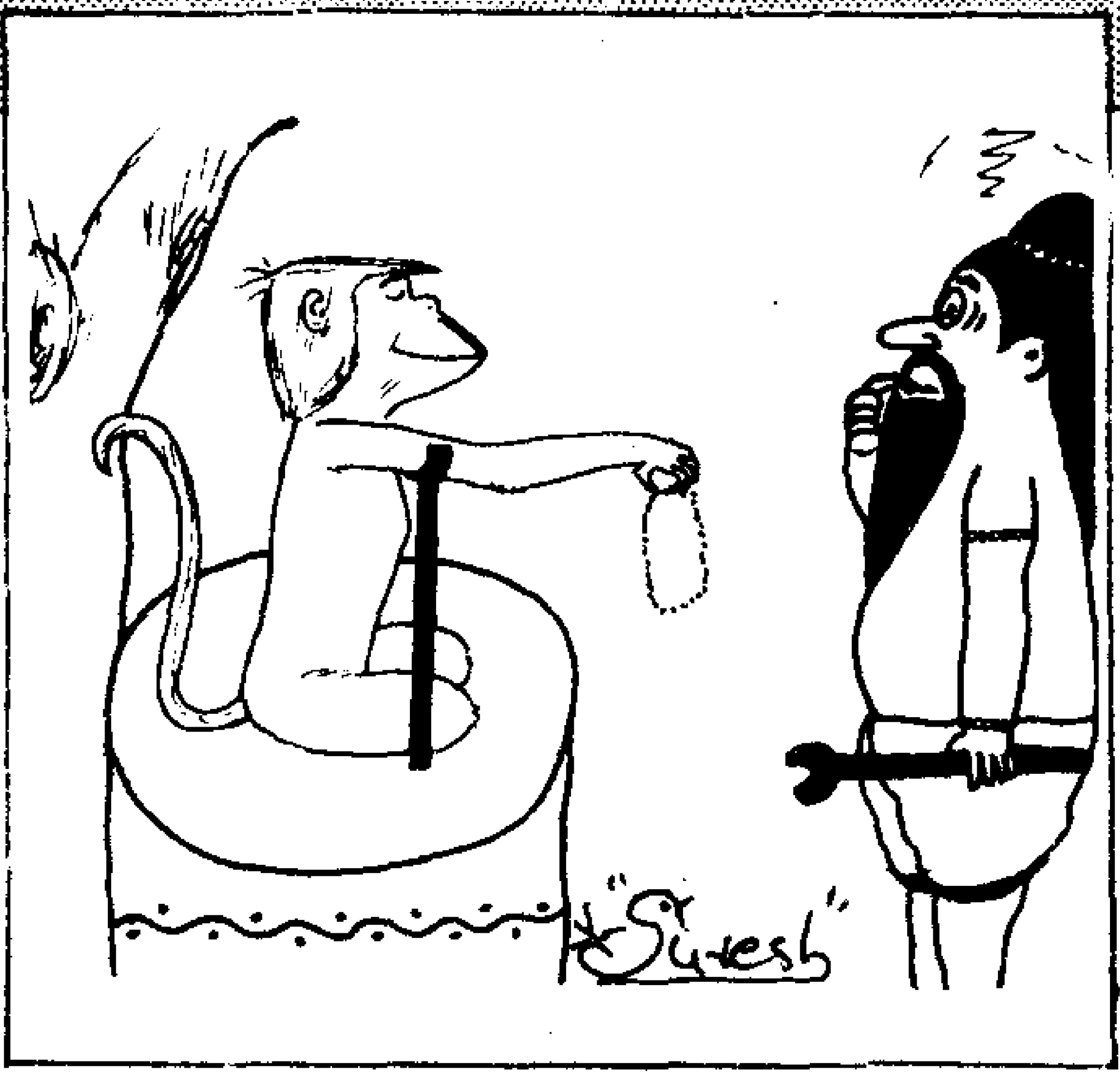

హంసపాదులు.

డొల్లులు కొడుతున్నారు.

పిల్లనగోవి వాయిస్తున్నారు.

కిరిడందీ ముందుభాగంలో ముసలి పూజారప్ప.

పూజారప్ప కాళ్ల మంద నీళ్లబిందెలు గుమ్మరించి నుదుటికి బండారు దిద్దించుకుని పోతున్న ఆడవాళ్లు.

కొందరు ఆడవాళ్లు నెత్తిమీద నీళ్ల బిందెలు గుమ్మరించుకుని వారుపడుతున్నారు. ఏవో కోర్కెలు కోరుకుంటూ.

బిందెల బిందెల నీళ్లతో రొచ్చురొచ్చుగా కలిసిపోయిన నేల.

వాసూనే బందే వనమయ్య చెందూ.. దేవుని వైపు చేతులు ఎగరేసి ఉద్వేగంతో పాడే పాటలు!

దుఃఖమో, సంతోషమో, రెండూ కలిసిన భక్తిభావమో ముప్పిరిగొని బొంగురు పోతున్న గొంతుకలు!

కిరసనాయిలు పోస్తే భగ్గుమంటూ రెచ్చిపోయిమండే ఇలాయికట్ల జోరువెలుగుల్లో తళుక్కుమంటున్న వాళ్ల ఆర్ద్ర నేత్రాలు!

గుంపు తొక్కిసలాటకు కొంచెంఎడంగా నిలబడిన మా అవ్వ.

మా తాత ఒక్కొక్కపదం పాడతాంటే, బ్యాటరీలైటు ముఖంమీద పడిన గుండేలు మాదిరి దేవుడు అట్లే నిలిసి పోతాందే అని చెబుతూ మురిసిపోతోంది.

మనుషులు కదుల్తున్నారు.

దేవుళ్లు కదుల్తున్నాయి.

మనుషులు పరుగెత్తుతున్నారు.

దేవుళ్లు పరుగెత్తుతున్నాయి.

ఒకరికొకరు ఎదురై బేటీతగులుతున్న దేవుళ్లు!

ఇటికల పల్లయ్య అలిగి పోతున్నాడు, తనకంటే తన అన్నలకే పూలు ఎక్కువ వేశారని.

కురుగుండెప్ప పరుగెత్తుతుంటే ఎవరో ఇంట్లో టెంకాయ దాచిపెట్టినారు. దాన్ని కనుక్కునే వరకూ ఇంక స్వామి నిలబడు అని మాట్లాడుకుంటున్న గుంపు!

అంతర గంగప్ప ఆత్రుతపడుతున్నాడు.

తొక్కులాడుతున్నాడు.

జనం మధ్యలోకి దూరి గుంపుల్ని చెల్లాపల్లా చేస్తున్నాడు.

ఎవర్నో ఎదుర్కొంటున్నాడు.

జరగండి. జరగండి. పక్కకు జరగండి. అంతరంగప్ప ఆత్రపడతాండాడు. తమ్ముని చూడల్లని ఇటికల పల్లయ్యను చూడక నాలుగు దసరాలు గడిచిపోయె కదా! జనం పక్కకు పరుగెత్తిదారినిస్తున్నారు.

తమ్ముడు ఇటికల పల్లయ్య ఎదురు పడగానే మంత్రించినట్టు ఆగిపోయాడు. అంతర గంగప్ప. ఇద్దరు దేవుళ్లూ ఒకర్నొకరు చూసుకుంటున్నారు నిశ్శబ్దంగా వాళ్లు ఇద్దర్నీ మార్చి మార్చి చూస్తున్న జనానికి, ఆ దేవుళ్లపై మెరిసే వెండిసొత్తుల్లో హర్షాతిశయపు కాంతిరేఖలు కన్పిస్తున్నాయి.

కొంచెంసేపటికి తమ దేవుళ్ల మధ్య నాలుగు సంవత్సరాల ఎడబాటు గుర్తొచ్చి సంబాళించుకోలేక ఏడుస్తున్న మనుషులు!

మనుషులు ఏడుస్తున్నారు.

దేవుళ్లు ఏడుస్తున్నాయి.

మనుషులు అలిగి పోతున్నారు.

దేవుళ్లు అలిగిపోతున్నాయి.

అలిగిపోయే దేవున్ని వెనకాలనుంచీ చూస్తే సాయంత్రం పూట రెండుకొండల మధ్య సగానికి కూరుకుపోయి అరుణారుణంగా కన్పించే అర్ధభానుబింబం మాదిరి ఎర్రని కిరిడంది.

మనుషులు ఊగుతున్నారు.

దేవుళ్లు ఊగుతున్నాయి.

భాషకు అందని ఒక ఆవేశం మనుషుల్ని పూనకమై ఆవహించి తమ సంకుచిత జీవితంలోగాఢంగా పొందడానికి వీల్లేని వివిధ భావద్వేగపురుచుల్ని వాళ్లతో అనుభవింప జేస్తోంది. తృప్తి అంచులదాకా!

ఆ రాత్రి జల్దిజరిపి పిల్లోనికి స్నానాలూ అవీ చేయించి పూజారిగా తయారుచేశారు.

తెల్లారింది.

దిన్నెమింద బయల్లో కంబళి పరచి దింపినారు దేవున్ని.

కిరిదండి ఎదురుగా నిలబడి, గురువులయ్య జరగాల్సిన కార్యక్రమాన్ని పర్యవేక్షిస్తున్నాడు.

బియ్యం ముగ్గు వరుసల్తో ఒక పెద్ద చతురస్ర పటం గీయించాడు.

ఆ చదరానికి నాలుగు మూలల్లోనూ బి

య్యం కుప్పలు పోయించాడు. ఆ బియ్యం కుప్పల మీద కొత్తకుండలు పెంపాదించాడు.

కొత్త కుండల్ని కలుపుతూ వాటి కంఠాలకు బిగించిన దారాల మధ్య ఒక చతురస్రం ఏర్పడింది.

ఆ చతురస్రం పటం మధ్య మళ్లీ ఒక బియ్యం కుప్పపోయించాడు.

ఆ కుప్పమీద మళ్లీ ఒక కొత్తకుండ పొందించాడు.

ఆ కొత్తకుండ కంఠం మీద టెంకాయ పెట్టించాడు.

అట్లాగీసిన పటానికీ, అంత తతంగానికీ అర్థంఏమిటో బహుశా మా గురువయ్యకు కూడా తెలీదేమో!

మా అవ్వ మాత్రం ఆ తతంగాన్ని అంతా ఎంతో ముగ్ధురాలైపోయి గమనిస్తూ ఉంది. ఎప్పుడో బతికి చచ్చిపోయిన మా పూర్వీకులందరూ ఈ పద్ధతుల్నీ నియమాల్నీ పాటించి ఉంటారు కదా అన్న ఊహ ఆమె ఉత్సాహానికి ఒక కారణం.

మొట్టమొదట ఒక బంధువు పటంలోకి అడుగుపెట్టి పూర్వకాలం నాటి ఒక కత్తితో గాయంకాకుండా పొట్టలో పొడుచుకుని అలుగేసుకున్నాడు. అది ఎన్నో వందల సంవత్సరాల నుంచీ అతని వంశానికి సంక్రమిస్తున్న గౌరవమంట!

రండి రండి పటాలు ఎత్తుకుందురు రండి అంటూ ఆహ్వానించాడు గురువులయ్య.

మా అవ్వ ముచ్చటపడి చూస్తుండగానే నేనూ, మా అమ్మ, మా నాయనా ముగ్గురం ఆ చతురస్ర పటంలోకి ప్రవేశించాము. సాంప్రదాయం ప్రకారం మా మేనమామ మా ముగ్గురికీ పెట్టిన కొత్తబట్టల్ని కట్టుకుంటున్నాము. మాలాగే మా బంధువులు కూడా కొత్తబట్టలు కట్టుకుని, గురువులయ్య చేతిలో దక్షిణపెట్టి కాళ్లకు మొక్కుతున్నారు

మా అమ్మ రెండు చేతుల్తోనూ రెండు పది రూపాయల కాగితాలు పట్టుకుంది. ఒక నోటు గురువులయ్యకూ, మరో నోటు కొత్తపూజారికీ అని.

గురువలయ్య చేతిలో ఒక నోటుపెట్టి మొక్కబోతే, కాళ్లను పక్కకు తొలగించుకుంటూ అది అది.. ఆ నోటు కూడా ఇయ్యమ్మా అంటూ గురువులయ్య ఆత్రం!

ఇది కొత్తపూజారికి స్వామి అని చెబుతుంటే.

ఆ పూజారికి ఇచ్చే అవసరం లేదులే! ఇవ్వు ఇవ్వు. అది కూడా నాకే ఇవ్వు అంటూ గురువయ్య దురాశ!

నేను పటం నుంచి బైట పడి వచ్చేసరికి మా అవ్వ ముఖం అదోలా మారిపోయి ఉంది.

చూసినావురా? ఆ ఆడోళ్లందరూ వాళ్ల అన్నలు పెట్టిన కొత్త పట్టుచీరల్లో తళ తళలాడుతుంటే మీ అమ్మ ఆ నాసిరకం చీరకట్టుకుని ఎంత తీసేసినట్లు కనపడుతుందో! చెల్లెలికి ఒక పట్టుచీర పెడితే మీ మామ ఆస్తిఏమన్నా తరిగిపోతుందా? అంటూ తన బాధను వెళ్ళబోసుకుని మా మామను తిట్టినతిట్టు తిట్టకుండా తిట్టడం ప్రారంభించింది.

కులాచారం ఒప్పుకోదని ఒకప్పుడు రవికెలు తీసుకోవడానికి కూడా నిరాకరించిన వాళ్లు ఇప్పుడు పట్టు చీరలపైకి ఎగబడే నాగరికులు అయ్యారు.

తమకు కొత్త బట్టలుపెట్టే తాహతులేని అన్నల్ని తిట్టిపోస్తూ ఏడుస్తున్నారు ఒకరిద్దరు ఆడపడుచులు పటం బయట.

మా కార్యక్రమం ముగిసిపోయాక మరో కార్యక్రమం మొదలైంది.

రెండు చతురస్రపు మూలల్ని కలుపుతూ బియ్యంముగ్గుతో ఒకఏటవాలు గీత గీశాడు గురువులయ్య. ఆ పటాన్ని రెండు అరపటాలుగా విభజించింది ఆ గీత.

కులం చెడిన వాళ్లకు ఆ అరపటంలోకి మాత్రమే ప్రవేశం!

మా చిన్నాయన కొడుకులు ఏదో తప్పుచేసినట్లు తలలునేలకేసి వాల్చుకుని నిశ్శబ్దంగా కొత్త బట్టలు కట్టుకున్నారు, ఆ అరపటంలో.

వాళ్ల నాయన ఎప్పుడో చచ్చిపోయాడు. వేరేకులం ఆమెను పెళ్లిచేసుకునీ, వీళ్లను కనీ!

ఆనాడు తండ్రి చేసిన మహాపరాధానికి ఈనాడు కొడుకులకు ఈ శిక్షా, ఈ అవమానం!

కొత్తబట్టలు కట్టుకుంటున్న పండుగ ఉత్సాహం వాళ్లలో ఏ కోశానా లేదు పాపం!

వాళ్ల ముఖాల్లో సిగ్గు.

వాళ్ల ముఖాల్లో దీనత్వం.

తమను కులంలో చిన్నచూపు చూసిన ఫరవాలేదు. అంతో ఇంతో హోదిచ్చి మళ్లీ తమను బంధువుల్లో కలుపుకుంటే చాలు అనుకునే బీద అస్తిత్వాలు వీళ్లవి.

మా అవ్వ ఏవగింపుగా చూస్తోంది వాళ్లవైపు.

అరచట్టం నా కొడుకులు, ధూ! ఎందుకు బతుకుతారో, కులాన్ని ఇట్ల సంకరం చేసేనాయాళ్లుఅంటూ చీదరించుకుంటూ మాట్లాడింది.

మేము సాయంత్రం ఇంటికి బయల్దేరుతుంటే పూర్వకాలంలో ఎనిమిది దినాలు జరిగేదంట ఈ పండగ! ఇప్పుడు చూడు, ఇట్ల పటాలెక్కినారో లేదో, అప్పుడే ఏదో గంటుపోయినట్లు ఎళ్లారతాండారు టౌనుకి అని,

సరేసరి, మీరంతా పొండి. నేను రాత్రి దేవుని మెరవన చూసి పొద్దున్నే వస్తాను అంది.

నేను మా అవ్వకు ఆసరాగా అక్కడే ఉండిపోవలసి వచ్చింది. ఆరోజు కూడా!

మా చిన్నాయన కొడుకుల్ని అసహ్యంగా చూసి వీలుదొరికినప్పుడల్లా— అరచట్టం నా కొడుకులూ, సంకర జాతి నాకొడుకులూ.. అంటూ ఆమె వాళ్లను తిడుతున్న తిట్లే నా చెవుల్లో గింగురుమంటున్నాయి. మా చిన్నాయన కులాంతర వివాహం చేసుకున్నట్లు నేను మతాంతర వివాహం చేసుకుంటే?? ఎంత క్షోభిస్తుందో పాపం మా అవ్వ మనసు! కానీ నేనేం చేయగలను? నాకు నా క్లాసుమేటు మార్గరెట్ మీద ఉన్నప్రేమ అట్లాంటిది.

ఎండిన ఏట్లోని నీటి జాడలు ఎప్పుడు ఏ కొత్త ప్రవాహ ధృతికి కొట్టుకుపోతాయో ఎవరు చెప్పగలరు?

మార్గరెట్‌ని పెళ్లి చేసుకుని ఇంటికి తీసుకువస్తే నన్నుకూడా సంకర జాతి నా కొడకా అని తిడుతుందా? లేక తన సొంత మనుమడైన నాకు ఏదైనా మినహాయింపు ప్రసాదిస్తుందా?

బొట్లూ దమ్మిడీలూ అణాలూ, బేడలూ పట్టుకుని ఊగుసాడిన మా అవ్వకు వాటి స్థానంలో కొత్తకరెన్సీ వచ్చినప్పుడు కొంచెం అయోమయంగానే ఉండి ఉంటుంది.

కానీ, కాలానుగుణంగా సంభవించే ప్రతి మార్పుకూ సర్దుకుని జీవించగలిగిన గుణం, మనిషిలో ఒక జీవనదిలా ప్రవహిస్తూ కొత్తకొత్త నాగరికపు వ్యవస్థల్నీ సృజిస్తూనే ఉంటుందని నాకు చాలా గాఢమైన నమ్మకం.

జాడలు నడవ్వు. పురోగమించేది మనిషే అని కూడా నా విశ్వాసం.

✻